

Висновки. Таким чином, у найближчі роки слід очікувати незначного зниження відносного рівня інвестицій, в першу чергу – з боку бізнес-середовища. В той же час слід зазначити, що гарантування інвестиційної безпеки за рахунок інвестицій держави має зростати. Бажано внести пропозиції щодо збільшення видатків Державного бюджету та місцевих бюджетів на капітальні інвестиції принаймні до 2,5% від ВВП у найближчі роки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Сухоруков А. Методологія оцінки рівня економічної безпеки [Електр. ресурс] – Режим доступу : <http://www.niisp.gov.ua/articles/61/>.
2. Глазьев С. Основа обеспечения экономической безопасности – альтернативный реформационный курс / Глазьев С. // Российский экономический журнал. – 1997. – № 1-2. – С. 3–19.
3. Собкевич О.В. Развитие фондового рынка Украины как чинник підвищення рівня економічної безпеки держави [Текст] : автореф. дис... канд. екон. наук: 21.04.01 / Собкевич Оксана

Володимирівна ; Рада національної безпеки і оборони України, Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. – К., 2008. – 20 с.

4. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України. Затверджена Наказом Міністерства економіки України від 02.03.2007 № 60 [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738.
5. Кириленко В.І. Інвестиційна складова економічної безпеки: Монографія. – К. : КНЕУ, 2005. – 232 с.
6. Герасимчук З.В. Інвестиційний потенціал регіону: методика оцінки, механізми нарощення: Монографія / З.В. Герасимчук, В.Р. Ткачук. – Луцьк : Надстир'я, 2009. – 232 с.
7. Наукове обґрунтування економічного механізму державного впливу на забезпечення фінансової безпеки України // звіт про науково-дослідну роботу за ред. Я.Я. Дяченко. – Науково-дослідний фінансовий інститут (НДФІ) : 2005. – 164 с.
8. Eurostat [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database.
9. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua/>.

УДК 338

Філяк М.С.

здобувач

Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького

ВИБІР ЕЛІТ У СТАЛОМУ РОЗВИТКУ

Стаття присвячена ролі керівних еліт у формуванні політики сталого розвитку на рівні регіону. Подано порівняльні характеристики політики еліт в залежності від їх типу та фундаментального вибору, описано переваги підходу на основі соціальних благ.

Ключові слова: механізм деформації, керуючий механізм, глобальні еліти, керівні еліти, підштовхуючий фактор, система стримувань, маржа, соціальна опіка, суспільні блага.

Філяк М.С. ВЫБОР ЭЛИТ В УСТОЙЧИВОМ РАЗВИТИИ

Статья посвящена роли управляющих элит в формировании политики устойчивого развития на уровне региона. Подаются сравнительные характеристики политики элит в зависимости от их типа и фундаментального выбора, описаны преимущества подхода на основании социальных благ.

Ключевые слова: механизм деформации, управляющий механизм, глобальные элиты, руководящие элиты, подталкивающий фактор, система сдержек, маржа, социальная опека, общественные блага.

Filyak M.S. CHOICE OF ELITES IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT

The article is dedicated to the role of ruling elites in the formation of sustainable development policy at regional level. It presents comparative characteristics of policies of elites depending on their type and fundamental choice. The advantages of social good-based approach are also described.

Keywords: deformation mechanism that controls the mechanism, the global elite, the ruling elite, pushing factor, checks, margin, social care, social welfare.

Постановка проблеми. Фундаментальне запитання в етичному вимірі для керівних еліт полягає в тому, який тип поведінки обрати для пропагування населенню: свідомо-вищий чи несвідомо-споживачький, який вони оберуть для країни, регіону. І від цього великою мірою залежить конфігурація політики сталого розвитку даної територіальної спільноти. Зокрема, і перед елітами стоїть питання, чи вони будують суспільство соціального блага, чи вільного ринкового вибору, чи трудовий табір, чи ієрархізовану спільноту з глобальними планами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями економічних циклів займалися Н. Кондратьєв, В. Леонтьєв, С. Кузнец, які виявили довгострокові економічні цикли та пов'язали їх із переходами між економічними укладами. Дослідженнями бюрократії займався Роберт Міхельс [6], який сформулю-

вав «Залізний закон олігархії», а також Кристофер Хейз (теорія меритократичних ліфтів) та Джеррі Пурнель (дослідження бюрократії).

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у вивченні питання вибору для «керівних еліт» та визначення чіткої етичної межі – керувати ширшими масами і давати вибір до вищого, тобто пояснювати істинний вибір людини і робити її вільною, або ж культивувати нижчі енергії та нібито схилити більшість до ролі нерозвинутих споживачів яскравих, але швидкоплинних благ.

Виклад основного матеріалу дослідження. У кожної людини у житті стоїть фундаментальний вибір завдань та цілей. Її основні ресурси у житті призначені саме на досягнення цих правильних, вищих цілей, і саме тоді вона правильно та вчасно рухається у житті. Вибір альтернативи є непростим для кожного

члена суспільства, також непросто це для регіону та окремої держави. Суспільство може підказати цей шлях звичайній людині, але здебільшого воно, навіпаки, замість істини, заводить її у хибні нетрі. А людина має завдання розпізнавати справжні цілі та відкидати ті з них, що хибно нав'язані суспільством. Саме це – свій вибір цілей та способів їх досягнення, людина має волю зробити сама. Для цього людина виявляє велику силу волі та здатність, опираючись, приймати сигнали життя, або ж іти за течією. Ті, хто свідомо обирає приймати такі рішення та йти правильно, становлять не більше 5% від усіх інших, і часто вони – «керівні еліти» – управляють не цілком свідомо більшістю.

Непростий вибір еліт визначає конфігурацію сталого розвитку. Від цього вибору – куди елітам рухати суспільство: «уверх» (до вищих цінностей) чи «униз» (до споживчої підлеглості) – залежить розуміння сталого розвитку – як у еліт, так і у пересічного члена суспільства. Також цим вибором визначається ступінь різниці між «елітною» та суспільною системами цінностей і інформаційними системами, а також між повнотою інформаційного поля та його рівністю для сприйняття елітами та більшістю населення. До останнього часу, у світі перемагало рішення «униз». Розглянемо приклади.

Керуючий Механізм, який визначає: кому бути, а кому – ні.

Задамо собі питання: хто планує та регламентує ступінь вивільнення і свободи звичайного члена суспільства, виробника та споживача? Хто визначає стиль життя і рівень трансформації свідомості пересічного члена суспільства? Вочевидь, існує керівний механізм, що оперується елітами, який визначає далеко не лише «вільну гру ринкових сил», а й конкретні історичні етапи розвитку суспільства. Такі, наприклад, як перехід від промислової економіки до суспільства споживання. Адже це зовсім інші установки, які треба «увімкнути» у голові кожного жителя. Отже, хтось контролює суспільство та в цілому вказує, куди, як і з якою швидкістю розвиватись. Ту саму тенденцію можна спостерігати на прикладі еволюції дизайну веб-сайтів для мережі Інтернет. Хтось узяв і одного дня пару років тому вирішив, що вже час змінювати формат більшості веб-сайтів, і при цьому користувачів та навіть розробників і «хостерів», або й самі організації (клієнтів), не спитали. Розробляйте новий вебсайт – адже існуючий тепер буде підтримуватися новою технологією, тому що теперішня вже застаріла. Те саме про мобільні телефони: згадайте їх 10 років тому і зараз. У 2004 році корпуси мобільних телефонів – це різнобарвні, своєрідного дизайну та веселі, подекуди стильні, «хітові», з власним лицем, (хоча у всіх початковим був з дизайн «цегли»). А зараз – пласкі чорні коробочки, майже усі з функціями ПК з операційною системою, тобто «смартфон». Так, якби хтось сказав: «Хто ви такі, щоб розробляти веселі та гарні телефони? У споживача буде лише чорна коробочка» – і про естетику цих пристроїв виробники забули також «по команді». Зараз, кажуть нам, люди мають користуватися лише чорними коробочками без зовнішніх антен, і ніяк інакше. Здається, це не просто тенденція, а спланована та скоординована дія. Тут хочеться згадати Генрі Форда¹ та його кольорові чорні авто [1].

¹ Генрі Форд, який звик випускати масово «Форд-Т» чорного «лакованого» кольору, коли його менеджер сказав йому, що споживачі хочуть авто інших кольорів, на що Форд відповів так: «Покупці можуть хотіти отримати будь-який колір машини, якщо цей колір – чорний».

Система великого бізнесу укрупнює підхід до відновлюваної енергетики, роблячи її менш доступною.

Схожу тенденцію спостерігаємо у сфері відновлюваних джерел енергії. Там, де раніше були творчість та індивідуальний підхід у спробах виготовити дешеві, ефективні, прості та доповнюючі пристрої, які завдяки своїм вищенаведеним параметрам можуть бути справді швидкоокупні, економічні та прості в обслуговуванні, ми все більше спостерігаємо державно-бюрократичну машину, яка пропагує підхід, оснований на добре відомих, промислового зразка механізмах, зазвичай дорогих та коштовних в обслуговуванні, розрахованих на встановлення у великих господарських комплексах, і які вимагають спеціальних майданчиків, «надбудов», експериментальних станцій, на які вже не знайти коштів середньому фермерові. Більш простий підхід чомусь не розглядається і вважають, що справжня наука про «замінювану енергетику» має бути саме така – вартісна, модельна і складна. Для обслуговування потрібен спеціальний інженер – людина з рідкісною та престижною професією. А ще простіше і традиційніше – коли пристрої об'єднані у потужні енергоблоки та дають країні багато енергії у загальні мережі, як приливна електростанція у затоці Фанді, де прибуток заробляють фірма-провайдер і держава, а пересічний споживач не отримує жодної справжньої економії.

Механізм деформації демонструє теперішній вибір еліт.

До речі, феномен того, як спотворюється концепція сталого розвитку в державній бюрократії, має спільний механізм із феноменом того, чому не працюють громадські ради при органах влади. Можна здогадатися, що існує спільний спотворюючий механізм, його конфігурацію формують потреби пристосування «об'єкту роботи» до потреб держслужбовців та приватний інтерес залучених сторін. Накладає відбиток вимога та критерій мислити глобально, що є необхідним як для мегапроектів сталого розвитку, так і для громадських рад при центральних та часто обласних органах влади. Що це за механізм? Зворотно, як і прямо, він має фіскальну складову, коли місцеві виконавці, не маючи національного мислення, деформують будь-яку програму розвитку, не замислюючись над її ефектом і масштабом, а переслідуючи корпоративні інтереси, або підлаштовуючись під місцевий варіант бюрократичної системи, тобто спрощуючи собі завдання, або використовуючи комбінацію обох способів.

Глобальні еліти вільно та на свій розсуд оперують ресурсами і країнами.

Повертаючись до питання економічних криз, здається, що кількість грошей, як і цінних та кольорових металів, в економіці регулюється штучно. Але від чого залежить рішення про те, коли «давати волю» споживчому кредитуванню, а коли «закручувати гайки»? Це можуть робити або просто для впорядкування, чергуючи середньо-або довгострокові цикли [2], або з певною метою, тобто регулюючи динаміку суспільного розвитку, або маючи на увазі фінансові цілі або досягнення. Чомусь зараз, після «експерименту» зі свободою споживчих ринків та «дешевих грошей» у кредитуванні, і подивившись на те, до чого призвела непомірна жага матеріальної наживи та прагнення пересічного населення безвідповідально «стрибнути» з Івана в Пана, «глобальні еліти» вирішили «прикрутити грошовий кран» і таким чином досягли уповільнення споживчих ринків та кредитування. Водночас позбавилися деяких непродуктивних фінансових надбудов, третинних ринкових механізмів та ін.

Можна взяти приклад і з історії: в 1980-х було вирішено не перебудувати, а у 1990-1991 рр. – просто розвалити таку велику країну, як СРСР, знищивши «надбудови» важких енергомістких технологій [3]. В результаті з усієї промисловості Союзу працювали лише ті галузі, що виробляли енергоносії та видобували корисні копалини. Однак населення заплатило за це високу ціну, хоча це нікого цікавило перед лицем глобальної необхідності. Тепер країни-спадкоємці СРСР будують нову технологічну єдність, виходячи з потреб сьогодення, і, як завжди, ставлячи свої інтереси, а не інтереси населення, на перше місце.

Отже, виникає ще одне фундаментальне запитання: людиною чи для людини такі лідери світу продають зміни? Тобто людина – інструмент вищої політики або її мета? Обоє результатів (людиною та для людини) досягти набагато легше, якщо у вас маленька держава, де людина, переважно, є все ж метою. Тоді і демократія є більш природною, а сталий розвиток набуває форми екологічного піклування та розвинутої системи освіти дорослих. На протривагу такому підході великі лідери ставлять зовсім інший пріоритет – вищу політику, яка має вищі цілі. Можливо, навіть мегапроекти глобального масштабу. Це почерк «глобальних еліт», і вони мають досить мало спільного з питаннями сталого розвитку регіону.

Сталий розвиток проти глобалізації – різний вибір різних еліт.

Оскільки сталий розвиток є опцією вибору скоріше «домашніх еліт» (історично вкорінених на території і таких, що походять з неї), аніж «глобальних еліт», то ця концепція стоїть у певній опозиції до глобалізації. Однак вона не є ворогом глобалізації, а скоріше пропонує систему стримувань як альтернативу глобалізаційним «підштовхувачим факторам». Обидві системи можуть цілком отримувати вигоду від одної, але пригнічувальна за своєю сутністю глобалізаційна система просто так не погоджується, співпрацюючи з більш вільними системами розвитку, змістити «ризик» умов торгівлі на користь останніх. Глобалізація може дозволити сталому розвитку існувати лише на тому рівні, де він буде безпечним для неї, а в протилежному випадку – знищить.

Роль та вибір еліт є керівною для сталого розвитку.

Загалом у світі спостерігається ситуація: «домашня еліта» – у тих країнах, де вона є – значно звузилася та закрилася і переважно керує «несвідомою» більшістю, створюючи ситуацію, явно недостатню для ефективного сталого розвитку. А там, де «домашня еліта» відсутня, керівництво здійснюється ззовні чи на простому рівні автоматизовано. Тому в цих державах без «домашньої» керівної еліти так складно із впровадженням стратегічних планів – бо у їх керівних систем бажання та розуміння вистачає лише на операційний рівень. Саме такі держави виживають, а не розвиваються у світовій економіці, постійно стоячи перед загрозою порушення суверенітету через зовнішні впливи. Для них власна «домашня еліта», яка є відкритою для своїх громадян та дає можливість розвитку для різних соціальних верств, є необхідністю. Здається, для усіх країн це ключовий фактор успіху, що призводить до такої поведінки країни у світі, що найбільше нагадує рух у напрямку сталого розвитку.

Хибний шлях для «домашніх еліт» – це деформація цінностей.

Серед керівних еліт є дві категорії можновладців. Одні думають про суспільні блага, не деформуючи цінностей, а інші використовують концепцію блага як привід для маніпуляцій. І хоча потрібні обидва

типи, однак, в результаті їхньої спільної діяльності повинен прослідковуватися приріст громадського блага та стійкості за принципом: ми працюватимемо а керуватимемо так, щоб, поряд із нашим збагаченням та покращенням, навколо нас люди в цілому почували себе краще. Саме тоді, коли ми житимемо і даватимемо жити іншим, рух нашої території уперед буде схожим на сталий розвиток.

Наприклад, припустимо, представник керівних кіл хоче жити у екологічно чистій місцевості у своїй країні. Якщо ж він сприятиме забрудненню біосфери, і це стане нормою, то колись навіть за великі гроші він не знайде собі «екологічного куточка». Тобто він мав би сприяти екологізації розселення суспільства в цілому, а не лише для себе. Він хоче харчуватися здоровою їжею, але, якщо він пропагуватиме штучну хімічну заміну їжі для більшості суспільства, то хто гарантує від того, що колись його дитина купить такий фаст-фуд, саме тоді, коли він не зможе контролювати її харчування? Коли він та подібні йому владні особи будуть обмежувати себе у виключно вузьке коло еліти, яке матиме надвисокі доходи, а всіх інших вважатиме достойними лише рабського життя, то де гарантія того, що його дитина не закохається у людину з «соціальних низів», і тоді доведеться вирішувати непросту психологічну та фінансову дилему? Отже, він буде зацікавлений, щоб на всіх рівнях суспільства заохочувалося прагнення людини до саморозвитку, щоб незалежно від майнового стану в суспільстві, «соціальні перекося» культури та освіти було згладжено. Якщо він як особа, наділена владою, сприятиме якісному медичному забезпеченню лише для себе і свого вузького кола, а для ширшого загалу просуватиме хімічні та часом отруйні чи непотрібні ліки, чи застраховані його близькі від варіанту, коли їм доведеться у дивній та не типовій для них ситуації скористатися послугами «народної медицини» та відчутти всі її переваги? Отже, він дбатиме про прийнятний для людини рівень медичного обслуговування.

Правильний шлях для «домашніх» еліт близький до сталого розвитку.

У колонізованих суспільствах є свої перекося у розвитку, їх існує дві схеми: 1) моноетнічна більшість пригнічується елітною меншістю, яка контролює доступ до всіх ресурсів, при цьому меншість здатна самостійно розвиватися без цього контролю, 2) етнічна більшість «дикунів», нездатних жити у сучасній ринковій економіці, контролюється розвинутою та економічно потужною меншістю «хазяїв», яка фактично володіє колонізованою територією та для більшості відводить місце для проживання у спеціальних резерваціях. Друга ситуація стається тоді, коли 1) еліта відчувається «домашньою», але решту суспільства тримає у статусі рабів, 2) еліта відчувається чужою та решту суспільства з цієї причини пригнічує.

Україна в цілому зі своєю ментальністю, що сприяє рівності та згладжуванню перекося розвитку, стоїть на більш правильному шляху. Домашня еліта нашої держави може замислитися, що, оскільки вона є «корінною» та «своєю» на цій території, то задля розвитку рідної землі варто жити і діяти, будучи зацікавленими в її гармонійному розвитку, і головне – при цьому широка більшість підтримуватиме таку еліту, бо вона дає можливість жити та розвиватися усім іншим, і її прагнення досягти суспільства добробуту перекликаються із душевним прагненням більшості суспільства, яка в цьому випадку підтримуватиме плани керівної еліти та сприятиме їм.

Сталий розвиток у регіональному плануванні в Україні.

Консультавання зі сталого розвитку завжди знаходиться у поєднанні з управлінням стратегією соціально-економічного розвитку. Чому ж сталий розвиток не заміщує соціально-економічний розвиток? Тому що план соціально-економічного розвитку в нашій державі створюється керівними елітами даної території з огляду на свої цілі. А сталий розвиток представляє собою набір механізмів і технологій балансів, зміцнень та стримувань, що дозволятимуть в рамках плану соціально-економічного розвитку досягти заданих цілей та при цьому не нанести незворотної шкоди території. Саме тому плани сталого розвитку як такі не особливо втілюються у життя, але успішні є лише на тих територіях (наприклад, у Криму), де природа – традиційний відповідник сталості у людському розумінні і є предметом та інструментом заробітку й засобом зростання добробуту, немає жорсткого винищення природних багатств, де є туризм, лікування та рекреація.

Висновки. Не можна цілком погодитися з тим, що суспільна трансформація – це лише результат діяльності «невидимої руки ринку», і є просто грою ринкових сил, і що ми еволюціонуємо самостійно. Адже зараз суспільство споживання, трансформуючись у пост-інформаційне суспільство, чомусь не переходить «само собою» на цінності іншого порядку таким темпом, як це очікували ще 10 років тому. Логічно було би очікувати гуманізації, переходу до цінностей сталого розвитку, але так не стається.

Якщо творчість, виражена у індивідуалістичному підході та нововведеннях, ще була присутня в інноваційних галузях у 2003-2005 рр., то у 2013 її просто організовано замінили уніфікованим продуктом, знову витіснивши творчість у інші підсектори.

У виконанні інноваційних програм з розвитку на місцевому рівні діє механізм деформації – своєрідний зворотній механізм, де місцева «еліта», на відміну від еліти «центральної», не бачить себе на глобальному ринку, однак, мислячи категоріями місцевого характеру, чинить так само, як і виробники сонячної електроенергії під час роботи прямого деформаційного механізму в проектах із сталого розвитку – замінюючи високу ідею про загальне благо для країни прагненням заробітку для привілейованої групи осіб чи організацій, при цьому здійснивши підміну понять, що дає їм офіційну можливість трактувати концепцію у свій спосіб.

«Глобальні еліти», на противагу «домашнім елітам», вважають, що, вигадуючи все нові способи пригнічувальної мотивації країн та регіонів, вони отримуватимуть максимальну «маржу», як це було раніше. Для них поняття оптимального прибутку неактуальне, тому що вони мислять лише категоріями максимізації. Вони не бережуть і не виховують людський капітал, обмежуючись лише доцільно-раціональною підготовкою власних кадрів, і загалом схильні до «висмоктування» ресурсів з територій. Сталий розвиток – це концепція, що є альтернатив-

ною до глобалізаційних процесів та протиставляє «домашню еліту» відносно «глобальної еліти».

На прикладі колишнього СРСР ми побачили, що технологічна перебудова виробництва за рахунок нових технологій не змогла вирішити питання стосунків людини та природи і навіть не відтермінувала на покоління час до розробки більш фундаментальних принципів балансу для сталого розвитку, і ця країна була знищена.

Можна помітити, що невеликі країни, які мають стабільний та високий дохід і надійно посіли власне місце у світовому поділі праці, не схильні інвестувати у дорогі та яскраві, але тимчасові «іграшки», а скоріше ґрунтовно інвестують у інфраструктуру, освіту і, в результаті, у добробут населення. У них чисто на вулицях, люди спокійні та задоволені. А авто доволі посередні, хоча теж доглянуті. Вони, хоч і заробили собі на «Мерседеси», однак не вважають доречним купувати їх без потреби [4]. У суспільствах «тихого соціального добробуту» уже мало зайвого, а більшість – потрібного, навіть лаконічного. Ці суспільства великою мірою керуються відповідальними лідерами та самі будують свою країну.

«Домашня еліта» буде спрямована на створення системи якісної соціальної опіки – сприймаючи усі ці заходи з вирівнювання протиріч в суспільстві як «запасний аеродром» суспільства та засіб «випуску пари» з-під кришки суспільного «чайника», щоб той не закипів.

У нашій країні при виборі підходів до планування треба віддати «пальму першості» саме підходові на основі соціально-економічного розвитку та «вбудувати» сталий розвиток як постійно супроводжувальний механізм, консультативно-дорадчу складову, яка допомагає в рамках соціально-економічного розвитку досягти прийнятних показників та залишитися у прийнятних межах за тими параметрами, які зношуються, у суспільній та природній сфері, по можливості посиливши їх і уберігши від надшвидкої втрати.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Відомі висловлювання Г.Форда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.m.wikiquote.org/wiki/Henry_Ford.
2. Экономические циклы. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ru.wikipedia.org/wiki/Экономические_циклы.
3. Моисеев Н.Н. Экология человечества глазами математика. / Н.Н. Моисеев. М. : Молодая Гвардия, 1988.
4. Дар-эс-Салам. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tema.ru/travel/tanzania/#dar-es-salam>.
5. Economizing Distributed Solar on a National Scale. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://financere.nrel.gov/finance/content/economizing-distributed-solar-national-scale>.
6. Железный закон олигархии или Великая ложь нашего времени. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hvulya.org/analytics/geopolitics/zheleznyj-zakon-oligarhii-ili-velikaja-lozh-nashego-vremeni.html>.
7. Взгляды Н. Д. Кондратьева, В. Леонтьева, С. Кузнеця. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ekonomicheskaya-teoriya.net/edu/mezhdunarodnye-ekonomicheskije-otnosheniya/ekonomicheskij-rost-mezhdunarodnye-ekonomicheskije-otnosheniya/vzglyady-n-d-kondrateva-v-leonteva-s-kuzneca.html>.